

“AKL”IN DÜŞÜNÜRÜ EL-KINDÎ (801-866/870)

THE PHILOSOPHER OF THE MIND: AL-KINDI

ADEM ÇAYLAK* • FİKRET ÇELİK**

ABSTRACT

This article examines the philosophical views of Al-Kindi, a Muslim Arab philosopher who had played a pioneering role in formation of the tradition of a unique Islamic philosophy. Al-Kindi has some similar approaches with Mu'tazilism; which is the leading school of Aristotelian philosophy, and has developed at the time of the three caliphs (Al-Ma'mun, Al-Mu'tasim, and Al-Wathiq) under the Abbasids. Al-Kindi's views on knowledge, existence, mind, moral, politics, and the interaction between the mind and happiness that merges personal and social wisdom have been analyzed through the study.

Keywords: Al-Kindi, Kindi philosophy, Moral and political philosophy, Mind in Islam

ÖZ

Bu makalede, özgün bir İslam felsefe geleneğinin oluşumunda öncü role sahip bir Müslüman Arap filozofu olan El-Kindi'nin felsefi görüşleri incelenmiştir. Meşşai felsefe geleneğinin öncüsü olan ve Abbasi hilafetindeki üç halife döneminde (Me'mun, Mu'tasım ve Vasık) gelişim gösteren Mu'tezile akımı ile paralellik arz eden görüşlere sahip olan El-Kindi'nin, bilgi, varlık, akıl, ahlak, siyaset ve kişisel erdem ile toplumsal erdemi birleştiren akıl ve mutluluk ilişkisine dair görüşleri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: : El-Kindi, Kindi felsefesi, İslam'da akıl, Kindi'de akıl, ahlak ve siyaset felsefesi

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

** Dr., Kırıkkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

İslam düşüncesi ve felsefe geleneği içinde vahiy-akıl ve din-felsefe ilişkisi çokça tartışılmış olmasına rağmen felsefe ile dinin ve akıl ile vahyin aynı hakikat ve varoluşu aydınlatmaya çalışan kategoriler olarak birbirinden koparılamayacağı ve akıl ile felsefenin, din ve vahyi okuma ve anlamada insanın hür iradesine sunulmuş en değerli mekanizmalar olduğu gerçeği, İslam düşüncesinde hala üstesinden gelinemeyen gerçeklik olarak hayatiyetini sürdürmektedir. Belki de bu kısır ve dikotomik tartışma ile süreç içinde illet-i gai (amaçsal neden), hikmet ve akli düşüncenin hilafına nassa dayalı nakli ve zahiri ilimlerin ağırlığı yüzünden, uzun yüzyıllardır İslam düşüncesi bütün ilim dallarında özgün bir fikre dayanan elle tutulur pratik ve organik bir gerçeklik dünyası üretememiştir. Zahiri ve nakilci bir perspektifle Kur’an ve hadislere dayalı olduğu iddiasıyla oluşturulan kuru fıkıh kuralları muvacehesince toplumsal, siyasi ve hukuki ilkeleri, kamusal alanda uygulamaya dönük iddiasıyla İslam ve düşüncesinin toplumsallaştırılması ve hayatla organik bir tarzda buluşturulmasına izin verilmeyerek donuklaşmasına hizmet eden zihniyet kodu, nassın (ayet ve hadis) zahiren söz söylediği yerde akıl ve insan iradesinin hiç bir hükmü yoktur diyerek, aslında İslam ve Kur’an’ın akla ve sorgulamaya dayalı felsefi ve burhani yönünü ıskalamaktadır.

Buna rağmen, varlık, eşya, bilgi ve ahlakın hakikati, mahiyeti, sebepleri ve hareketi konularında vahiy ve yaratılışın illet ve hikmetini insana verilmiş hür irade ve akıl üzerinden tasavvur edip yorumlayan ilk İslam filozofu ve düşünürlerin başında gelen El-Kindi’nin İslam düşünce ve felsefe geleneği içindeki yeri tartışılmazdır. Sahih bilgiye dayanan erdemi, erdemi açığa çıkaran ve akılla idrak edilen bilgiyi, yaratılışa uygun doğru davranış kodu olarak ahlakı, gerekli olanı istemek noktasında itidali ve başkalarının hakkını gözetmek anlamında adaleti felsefesinin baş tacı yapan El-Kindi, kendisinden sonra gelen pek çok İslam kelamcısı ve filozofuna öncülük etmiş bir İslam filozofudur. Aristocu felsefe geleneğini İslam düşüncesi üzerinden yorumlayan erken dönem ilk Müslüman Arap düşünür olan El-Kindi’nin düşünceleri üzerinde yaşadığı dönemde etkili olan *Mu’tezile* akımının etkisi büyüktür. Hatta felsefesi ile vahyin anlaşılması ve açıklanmasında akla ve insan iradesine öncelik veren *Mu’tezile* akımının görüşlerinin güçlenmesine katkı sağlayan El-Kindi, erken dönem İslam düşüncesi ve felsefe geleneğinde, İslami hakikatleri akıl üzerinden aydınlatan Meşşai felsefenin öncüsü olarak tarihe geçmiş olmasına ve günümüz İslam aydınlanmasında istifade edilmesi gereken önemli İslam düşünürlerinden birisi olmasına rağmen, siyasi ve konjonktürel nedenlerle El-Kindi düşüncesinin İslam tarihi ve düşüncesi içindeki yeri sınırlı kalmıştır. Müslümanların günümüz dünyasında

bile mantık, düşünmenin yöntemi gibi çok önemli konularda istifade edecekleri akli, düşünceyi ve felsefeyi önceleyen bir hakikat arayışçısı unvanını koruyan El-Kindî'ye göre felsefe ve akılla idrak edilemeyen şeyler, insani mutsuzluğun da temelidir.

Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri

Güney Arabistan'ın köklü kabilelerinden biri olan "Kinde"ye mensup olmasından dolayı "Kindî" lakabını alan Ebû Yusuf Yakub b. İshak b. Sabbah b. İmran b. İsmail b. El-eş'as b. Kays El-Kindî, 801'de Kûfe'de doğmuştur. Yıllarca Arabistan'ı yönetmiş ve Hz. Peygamber döneminde 631 yılında Medine'ye gelip İslam'ı kabul ederek "Ashab"ın içinde yer almış bir sülaleye mensup olması, Kindî'nin yaşadığı dönemde önemli bir şahsiyet olarak görülmesine neden olmuştur. Babası hem Emeviler hem de Abbasiler döneminde devlet adamlığı yapmış olan Kindî, Kûfe'de çocukluk, Basra ve Bağdat'ta gençlik dönemini geçirmiş, Kur'an, dil ve edebiyat konularında bu önemli şehirlerde eğitim almıştır. İslam'ın Kelam anlayışının *Mu'tezile*¹ elinde bağımsız geliştiği bir dönemde, özellikle "diyalektik" eğitimini bu şehirlerde alarak zihinsel gelişimini sağlamıştır. Zira hayatının büyük bölümünü Bağdat'ta yaşamış; dini, felsefi tüm düşüncelerini orada geliştirmiştir (Uysal, 2012: 99-100). Kindî, Bağdat'ta Abbasiler dönemindeki üç halifenin (Me'mun, Mu'tasım ve Vasık) himayesinde yaşamış ve bu üç halifenin de siyasal tercihleri olarak felsefenin gelişmesi ve onların Mu'tezile düşüncesine

1 Kelime olarak, "ayrılanlar, terk edenler" anlamına gelen Mu'tezile, İslam'da önemli itikadi mezheplerden birisidir. Ehli Sünnet alimlerinden Hasan Basri ile (ö. 110/728) yaptığı tartışmada, büyük günah işleyen iman ile küfür arasında bulunduğunu iddia ederek dersi terk eden Vasıl b. Ata (ö. 131/748) ile ona uyanların takip ettiği yola Mu'tezile denmiştir. Tevhid, adalet, kaza ve kader gibi konularda insan iradesi ve akli ön plana alarak vahiyle çelişmeyen çıkarımlar yapılabileceğini iddia eden Mu'tezile'ye, "ehl'l-adl ve'ttevhid" (adalet ve tevhid ehli) de denmiştir. Akılcı bir mezhep olan Mu'tezile, nass (ayet ve hadis) ile aklın çeliştiği düşünülen kimi meselelerde, nassı akla uygun yorumlamıştır. Mu'tezile, kelam üzerinden İslam dininin skolastiği olarak, ilahiyat ve telakkî üzerinden olayları yorumlamada "akılcılık" içeren bir "diyalektik" olarak kendini gösteren bir düşünce okuludur. Bu okul özellikle İslam'ın ikinci yüzyılından itibaren güçlenmiş ve dönemin İslam fıkıh ve düşüncesinin "akıl ve rey" temelinde gelişimine ciddi katkıları olmuşsa da, Abbasi halifesi El Mütevekkil (m.847-861) zamanında Mu'tezile akımı ve kelami bahisleri yasaklaması ile İslam düşüncesinde etkisi sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte sonraki dönemlerde, Mu'tezile akımının, İslam düşünce sisteminin yayılması ve İslam felsefesinin oluşmasında büyük katkısı olmuştur. Özellikle *tevhid*, *adalet*, *va'd* ve *vaid* (iyilik yapan iyiliği karşılığında mükafatlandırılacak, kötülük yapan kötülüğü karşılığında cezalandırılacak), *emr-i bil-maruf ve nehy-i ani'l-münker* (itikadi ve ameli meselelerde iyiliğe çağırarak ve kötülükten sakındırmak), *el menzile-beyne'le-menzile* (büyük günah işleyen iman ile küfür arasında bir yerdedir) adı verilen beş esas ile dinin ve nassın yorumlanmasında insanın hür irade ve aklına geniş özerklik veren Mu'tezile akımı, İslam'da hür irade ve akla verdiği önemle diğer mezheplerden farklılık arz eder. Mu'tezile mezhebinin tarihi ve görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz., Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198*, Çev. Hüseyin Hatemi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986), s. 113-117.

göstermiş oldukları ilgiden bir hayli faydalanarak çalışmalarını rahat bir şekilde sürdürmüştür. Sonra halife olan Mütevekkil (847-861) zamanında, siyaseten Mu'tezile ve kelami/felsefi akımlara karşı olunmaya başlanması sebebiyle Kindî, devlet himayesini yitirmiş ve bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bu halifenin vefatından kısa bir süre sonra da hayatını kaybeden Kindî'nin ölüm tarihi ve ölümüne ilişkin bilgiler ise çelişkilidir (Fahri, 1992: 67-68).

Kindî'nin bazı kaynaklarda kültürel anlamda ilk önemli Arap ve Müslüman filozof olduğu yönünde tespitler sabittir.² Kindî, felsefenin önemli kavramlarını ve felsefede yöntem konusunu İslam dünyasında ilk kez tartışmaya açan, İslam felsefesinde mantığın gerekliliğini ilk zikreden isimlerin başında gelir (Şulul, 2011: 25, 176). Ayrıca din ile felsefeyi uzlaştırma isteğinde bir düşünür olan Kindî, bu noktada Mu'tezile'nin önemli bir temsilcisi olarak “aklın dine muhalif olmadığını” ifade etmiştir. Kindî ayrıca, “vahye dayanan bilgilerin akli ölçülere uygun olduğunu” belirterek, “felsefeyi inkâr eden hakikati inkâr etmiş olur” demiştir (Kindî'den aktaran Çubukçu, 1972: 17). Bu görüşleriyle bir Aristotelesçi olarak değerlendirilen Kindî, İslam'daki ilk Meşşâî³ olarak da görülmektedir (De Boer, 2001: 123). Bazı Batılı yazarlar onu ansiklopedist bir düşünür olarak tanımlamakta ve Meşşâî olması noktasında, tüm Yunan felsefesini kapsayan eserler kaleme aldığını ifade etmektedirler. Eski Yunan felsefesinde mevcut olan aritmetik, geometri, astronomi, müzik, optik, tıp, mantık, psikoloji, meteoroloji ile siyaset alanlarının hepsinde eser vermesi de bu durumuna bağlanmaktadır (Gilson, 2007: 343). Bir Batılı yazar Kindî bu şekilde tarif ederken ve felsefe yaptığı önemli alanlardan biri olarak siyaseti verir iken, bir başka Batılı yazar olan Brague ise ilk Arap filozof (ilk Arapça yazan filozof) olarak Kindî kabul ederken, onun

2 Bu konuda bkz., Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi 'Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar 1198*, Çev. Hüseyin Hatemi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1986); Rémi Brague, “İslam ‘Müslüman Siyaset Felsefesi’”, Çev. İsmail Yerguz, *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Edit. Philippe Raynaud- Stéphane Rials, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003); Peter Adamson ve Richard C. Taylor, *İslam Felsefesine Giriş*, Çev. M. Cüneyt Kaya, (İstanbul: Küre Yayınları, 2008); J. De Boer, *İslam'da Felsefe Tarihi*, Çev. Yaşar Kutluay, (İstanbul: Anka Yayınları, 2001).

3 İslam düşünce geleneğinde, bir sentez olarak tabiat felsefesinin oluşmasına yakın bir zamanda, kendi temel dinamiklerine uygun bir şekilde, özellikle Platon ve Aristoteles'e yapılan atıfla “rasyonel bir felsefe”nin geliştiği görülmüştür. Bu rasyonel felsefenin bir yansıması, gerçek olarak, Aristotelesçiliğin hâkimiyeti altında gelişse ve Aristoteles'e atıfla ifade edilse de Yeni Platoncu eğilimler, Babilonizm, Hristiyanlık ve Maniheizm'in etkisi altında gelişerek, bir süre sonra bir akım halini almıştır. Bu anlayış, “Harran geleneği” ile birleşerek, kavram olarak eski Yunan felsefesine yönelik olarak kabul edilen ve Arapça'da “yürümek” anlamına gelen, “meşy” kökünden türetilmiş, çok yürüyen olarak ifade edilen Meşşâî sözcüğüyle kavramlaştırılarak, “İslam Aristoculuğu” olarak, “Meşşâîlik” şeklinde literatüre girmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bak., Eyüp Bekir Yazıcı, “İslam Düşüncesinde Felsefi Ekoller”, *İslam Felsefesi Tarihi I*, Edit. Bayram Ali Çetinkaya, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), s. 83.

siyasal bir yazı bırakmadığını iddia etmiş, bunu da onun apolitik bir yaşam sürmesine bağlamıştır (Brague, 2003: 474). Ancak Kindî'nin gerek teorik, gerekse pratik olarak felsefenin her alanına ilgi duyduğu ve felsefeden matematiğe ve zaman zaman ahlak anlayışı çerçevesinde siyasette dâhil büyük bir çeşitlilikte eserler vermeye çalıştığı bugün genel bir kabuldür.

İki yüz yetmiş yedi adet eser verdiği düşünülen Kindî'nin, bu çeşitlilikte ve sayıda eser vermesinin sebebi olarak, o günün İslam toplumu arasında “aklı ilimler alanında duyulan ihtiyacın giderilmesi” gerekliliği öne sürülmüştür. Bu noktada on yedi ayrı konu başlığı altında çalışmalar yapan Kindî'nin, felsefe ve ahlâka ilişkin bazı önemli eserleri şunlardır: *Risâle fi'l-akl* (Akıl Üzerine), *Kitâb fi'l-felsefetü'l-Ûlâ* (İlk Felsefe Üzerine), *Risâle fi'l-hudûd ve'r-rusûm* (Tarifler Üzerine), *Risâle fi'îzâhi tenâhî cirmi'l-'âlem* (Alem'in Sonluğu Üzerine), *Kitâbü'l-Cevâhiri'l-hamse* (Beş Cevher Üzerine), *Risâle fi'l-hîle li-defî'l-ahzân* (Üzüntüyü Yenmenin Çareleri), *Risâle fi'l-ahlâk* (Ahlâk Üzerine), *Risâle fi't tenbîh 'ale'l-fezâil* (Fazileti Elde Yolunda Tavsiyeler) ve *Risâle fi haberi fazileti Sukrât* (Sokrat'ın Faziletine Dair Bilgi) (Kaya, 2014: 65-81).

Kindî üzerinde son yüz elli yıldır önemli incelemeler yapılmıştır ve bu araştırmalara göre Ortaçağ Avrupası'nda oldukça tanındığını gösteren ibareler bulunmuştur. Bu anlamda O'nun eserlerinin birçoğunun Latince ve İbranice'ye çevrildiği anlaşılmıştır. Modern dönemde de bu ilgi sürmekte ve günümüzde birçok kitabının Almanca, İtalyanca, Fransızca ve İngilizce'ye çevrildiği görülmektedir (Kaya, 2014: 64). İslam'da felsefenin ve diğer pozitif bilimlerin yoğun olarak öğrenildiği bir çağda yaşamış olan Kindî, döneminin önemli tercüme ve felsefi metinlerini anlayıp, konu hakkında yazma konusunda İslam dünyasında yönlendirici ve birleştirici bir rol oynamıştır (Raşit, 2005: 82). Hatta bazı Batılı yazarlara göre, Kindî ve onun takipçilerinin felsefe alanında önemli bir yer tuttuğunu ve kendilerini Aristo metafiziğinin anlaşılabilirliği/anlatılabilirliği adına, hem Batıda, hem İslam dünyası adına bu ekolün son temsilcileri olarak gördükleri ifade etmişlerdir (De Libera, 2005: 21).

Kindî Felsefesi'nin “Akı” Temel Alan Anlayışının Kökenleri

Eski Yunan düşüncesinin Ortaçağ'daki yansıması adına Arap-İslam düşüncesi önemlidir. Bu noktada Kindî'nin Aristocu İslam düşünürleri silsilesinin ilk düşünürü olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Aristoculuğu artık genel bir kabul olan Kindî'nin, Aristoteles'in felsefesinin İslam medeniyetinde anlaşılmasını ve anlatılmasını istemesindeki temel neden olarak, “Tanrı'nın

birliği üzerindeki ısrar, felsefeyi İslam kelamına bağlayan bir başka yoldur, çünkü İslam kelamı sadece *kelam* olarak değil, ‘Birleme İlmi (*ilmu’t tevhîd*)’, yani tektanrıcılığa vurgu yapıp her türlü teslisçi tasavvuru reddederek, Tanrı’nın birliğini ilan olarak da bilinmektedir” şeklinde açıklanmıştır (Adamson ve Taylor, 2008: 361-364). Bu noktada “nefis” ve “idrak” konusunda akli ön plana çıkararak Kindî, “eleştirel” bir bakış açısıyla konuyu irdelediği ve zaman zaman Platoncu ve Aristotelesçi görüşler arasında gidip geldiği iddia edilse de, aklın idrak üzerindeki etkisi üzerinde yoğun şekilde durmaktadır. İtikadi olarak dine karşı “saldırılarından” uzak duran Kindî, tüm ansiklopediciliğine rağmen Mu’tezile akımı çerçevesinde, “Ezelî varlık yani Allah bakîdir önermesini isbat etmek için üç isbat şeklini birlikte kullanmaktadır. Bu, (O’nun) eserlerinin çoğunda ifrat derecesinde kullandığı bir usûldür” (Fahri, 1992: 80-87). Bir Mu’tezile olarak Kindî’nin bu düşüncelerinin sebebi, “... İslam gibi ilahi (semavi) bir dinin felsefi bakımdan mevsuk ve güvenilir ifadesi olduğu söylenen felsefe anlayışı ile uyusmakta...” olmasına dayandırılmıştır. Bu noktada Kindî, “Dünyanın yoktan yaratılışı, cismani ba’s ve haşr (ölümünden sonra dirilişin cismani oluşu) ve peygamberlik gibi konular, akli diyalektik ile üstesinden gelinebilecek konular değildir” demiş ve bu sebeple de Kindî’nin irfan öğretisi “ilm-i insani” ve “ilm-i ilahi” ayrımını yapmıştır. Bu ayrımı ile Kindî hem Mu’tezile ile ilişkileri, hem de Eski Yunan bilimlerine olan ilgisini birleştirerek, “zuhur ve sudûr” anlayışlarını, kendisini “ilahi fiil”e bağlı bir noktaya getirmiştir (Corbin, 1986: 157-158).

Kindî’nin, bir Meşşâî olması ve Mu’tezile öğretisini kabul etmesi tesâdüfî bir durum olarak nitelendirilemez, çünkü bir filozof olarak ele alınırsa, Kindî de yaşadığı dönemin ve yaşadığı toplumun sorunları üzerine eğilmiştir. Onun yaşadığı dönemde Mu’tezile’nin devlet ve toplum üzerinde etkili olduğu göz önüne alınırsa, Kindî’nin o akımın temsilcileri gibi hareket etmesi doğal görülmelidir. Bu noktada Mu’tezile’nin önemle üzerinde durmuş olduğu, “salah-aslah” üzerinde Kindî’nin durması ve bunu birey düzeyinde değil de “varlık düzeni (nizâmü’l kevn)” çerçevesinde yorumlamaya çalışarak, “Allah’ın fiillerinin tümüyle âdil olduğunu, bu konuda zulme asla yer bulunmadığını savunmuş” ve tüm felsefe çalışmalarında “kulların fiillerinin değeri üzerinde durmuş”, bu çerçevede sebep-sonuç (illet-ma’lûl) ilişkisi içinde bazı farklı etkenlerinde olabileceğine dikkat çekilmektedir. Başka bir deyişle Kindî, aynen Mu’tezile kelamcıları gibi insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu ima ederek, adeta insanın kendi kaderini kendi yarattığı ve insanın fiillerinden kendisinin sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu düşünceleri ve inancı ele alındığında bir çok Batılı yazara göre Kindî’nin Mu’tezile kelamcısı

mı, yoksa bir felsefeci olduğu noktasında tartışmalar da yaşanmaktadır (Kaya, 2014: 24). Kindî'nin felsefeye ilişkin görüşleri oldukça açıktır. Kindî, felsefeyi "... hikmet sevgisi" olarak görmüş ve inancına uygun olarak da pratik bir anlayış olarak felsefeyi, "insanın gücü yettiği ölçüde yüce Allah'ın fillerine benzemesidir" şeklinde eskilerce tarif edildiğini belirterek, kendisi felsefeyi diğer tüm bilimlerin sebebi olarak gördüğünü belirterek, "Felsefe, sanatların sanatı ve hikmetlerin hikmetidir" demiş ve "Felsefe, insanın gücü ölçüsünde ebedî ve küllî olan varlıkların hakikatini, mâhiyet ve sebeplerini bilmesidir" şeklinde betimlemiştir. Bu şekilde Kindî'ye göre "görünmeyen âlemi" bilme-nin yegâne yolu olarak felsefedir (Kindî, 2014a: 185).

Kindî'nin bu iki anlayışı da kapsayan görüşlerine ilişkin zaten ihtilafı bir durum yoktur. Ancak bir felsefeci olma noktasında, Kindî'nin sadece "âlemin yaratılışı" noktasında Aristo'nun ve Platon'un görüşlerinden ayrıldığı kesindir. Bu noktada Yeni Eflatuncular olarak ifade edilen Platon'a bağlı felsefeciler, "...âlemin Bir'den sudur etmek suretiyle meydana geldiğini öne sürer. Aristo ise bu âlemin, ilk hareket ettiricisinin Tanrı olduğunu kabul etmekle beraber, zaman itibariyle başlangıcı ve sonu bulunmadığı iddiasındadır. Esasen ona göre madde ezelîdir ...". Kindî ise "... âlemin Allah tarafından yaratıldığını doğrulamıştır. Her şeyin yaratıcısı Allah, hakîm ve hür iradesiyle âlemi yaratmıştır. Ancak İlâhi İrade eşyanın bazısını, diğer bazısının sebebi yapmıştır. Sonsuz sebepler zincirini kabul etmek imkânsızdır. Bir ilk sebebin yani Allah'ın varlığını kabul etmek aklen de vaciptir. Allah hikmeti icabı her şey için bir sebep yaratmıştır. Demek ki yaratılmış olan her şeyin bir illeti, bir sebebi vardır" (Kindî'den aktaran Çubukçu, 1972: 25-26).

Kindî Düşüncesinde "Akıl" ve İşlevi

Kindî'nin siyasal ve sosyal düşüncelerinin temeli tamamen akla dayanmıştır. Eski Yunan felsefesine göre ihtilafı olarak kabul edilebilecek durum haricinde, Kindî'nin eserlerinde ele aldığı akıl ile idrak etme noktasındaki yaklaşımı, bir felsefeci olarak, sürekli olarak eşyanın hakikatine varma ve aklın ışığında olayları çözme veya anlama noktasındadır. Özellikle "*Oluş ve Bozuluşun Etkin Sebebi Üzerine*" adlı risalesinde Kindî, toplumda "yönetici" olarak gördüğü kimselere "Seçkin efendilerin ve değerli önderlerin oğlu!" diyerek seslenirken, "... her yönetenin bir yöneteni, her etkin'in (*fâ'il*) bir etkin'i, her var edenin bir var edeni, her evvelin bir evveli ve her sebebin (illet) bir sebebi olduğunu anlatmak istiyorum. Hedefi gerçeği ve ona özgü olan şeyleri bulmak, amacı gerçeğe dayanmak ve onu ortaya çıkarmak olan

ve her işte kendisiyle nefsi (nefsânî istekleri) arasında bir anlaşmazlık çıktığında aklını hakem tayin eden kimsenin gözündeki cehalet perdesi yırtılır, kendini beğenmişliğin verdiği sıkıntıdan kurtulur, şüpheden kaynaklanan karanlığa dalmaktan ürküntü duyar, belirsizliğin getirdiği şüpheden sıyrılır, elde edemediklerinin peşinden koşmanın ve sahip olduğu şeyleri yitirmenin verdiği üzüntü ve hırdan haya eder, kendisiyle ters düşmez ve şahsiyetiyle bağdaşmayan şeylere karşı saplantı göstermez” demiştir (Kindî, 2014b: 208). Burada tamamen akli, mantıkî bir varlık olarak gören ve yanılmayacağına mutlak kani olan Kindî'nin felsefesinin siyasal ve toplumsal hayata yansımalarının, Allah'ın varlığına delil olarak âlemin bir düzeni ve intizamı olduğunun anlaşılmasına (Kindî, 2014b: 209) dayandığı görülmektedir. Bu noktada nefis ile aklın bir arada kullanılması üzerinde duran Kindî, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız şekilde yöneticiye seslenmesindeki gibi, Aristoteles ve Platon'a atıf ile bilginin ve nefsin birleşmesi neticesinde, “nefis açısından kazanılmış akıl (*el-'aklî'l-müstefâd*)”ın ortaya çıkacağını belirtir. Böylece nefis, akıl ile “bağımsız hale gelen bilgi” sayesinde, “ma'kul” olana ulaşabilecektir (Kindî, 2014c: 264-267).

Bu çerçevede Kindî'nin akla verdiği önem, “her zaman faaliyet halinde olan akıl” baz alarak, onu ruhtan ayrı bir noktada ve “ondan üstün ve onu etkileyerek”, ruhu “idrak” noktasında üstün bir varlık haline getirmesine dayandırılmıştır (Gilson, 2007: 343). Kindî, bu bağlamda bir başka eserinde de felsefe yapmanın akıl ile olan bağlantısı üzerinden, felsefenin “aydın, dengeli, gerçeğin bulunacağı” yegâne yol olarak belirterek, bu yolun “... şerefli olan felekî akla ulaşmanın yolunu aydınlatacak, nefsin onu idrâke yol bulmak için çalışmasını sağlayacaktır” diyerek, önemini dile getirmeye çalışmıştır (Kindî, 2014d: 268). Bu noktada Kindî'ye göre, felsefeyi bir akli uğraş olarak görmesinden dolayı, herkesin felsefe yapmasında bir sakınca görmemiştir. Kindî bu anlamda felsefe düşmanlarını susturmak için şöyle demiştir:

Onlar ya felsefe öğrenmek gereklidir derler veya bunun aksini öne sürerler. Eğer felsefeyi gerekli bulurlarsa onu istemeleri ve öğrenmeleri gerekir ki o zaman ihtilaf kalkmış olur. Eğer felsefe gerekli değildir derlerse, o zaman bunu ispat etmek delil göstermek onlara düşer. Böyle bir ispat yoluna saparlarsa aradıkları delilleri ancak felsefede bulacaklardır. Çünkü felsefe şeyleri hakikatleriyle bilmek demektir (Kindî'den aktaran Çubukçu, 1972: 17).

Kindî'de “Ahlak” Anlayışı

Kindî'nin felsefe ve akıl çerçevesinde hareketi kutsayan ve bu bağlamda tüm fikirlerini şekillendiren düşünceleri, insanın sevdiği her şeyi elinde

tutmasının mümkün olmadığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu düşünce, genel çerçevede insanların çevresel etmenler karşısında “uyumlu” bir varlık olmasının bir kaide olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca hem ferdi, hem de toplumsal düzeyde bazı olguların anlaşılması gereğinden hareket ederek, insanın duygularının “insan tabiatı gereği değil, tam tersine, adet ve alışkanlıklarının bir ürünü olduğu” diyerek, yerleşik bir adet veya kazanılmış bir huyun insan yaşamını kolaylaştıracağını ifade etmiş (Kindî, 2014e: 298) ve insanın sosyal ve maddi çevresine bağlı bir varlık olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada üzüntü ve acıdan dolayı insanın yaşayabileceği buhrana karşılık olarak Kindî, “erdemli” davranışı salık vererek, “... erdemli bir ruha ve düzgün bir ahlâka sahip olan kimse kötülöklere tenezzül etmez, onların doğuracağı acılara ve yol açacağı zulümlere karşı bağışıklık kazanmak ister ...” diyerek (Kindî, 2014e: 295), arzularının esiri olmaktan alıkonulan insanın kendisini “ilme ve sâlih amellere” vermesiyle en büyük menfaati sağlayabileceğini savunmuştur (De Boer, 2001: 128).

Kindî bu meseleyi bir ahlâk meselesi olarak ele alarak, bu noktada fazilete ve bilgiye önem vererek, Sokrates’in izinde gitmek istemiştir. Bu noktada ahlâki bir varlık olarak insan’ın “hikmet, necdet, iffet ve adalet”e bağlı olması gerektiğini ifade eden Kindî, bu anlamda adaleti ön plana çıkarmıştır. Kindî’ye göre adalet, “*gerekli olanı istemek ve başkasına eziyet etmemektir*”. Fakat bu dört unsurun insanı yapması gerektiği durum ise Kindî’nin bazen bir filozofa, bazen de mutasavvıfa benzetilmesine neden olmuştur. Ancak onun ahlâk anlayışı, ona göre, “... felsefeye fazilet ve rububiyat ilmi dahil olduğu için gerçek mutasavvıfın ve filozofun amacı bir ve aynıdır. Her ikisi de ölçülü hareket ederek nefsin kötü arzularını sustururlar, eşyanın hakikatının bilgisine ulaşmağa çalışırlar, geçici âlemin geçici zevklerine kıymet vermeyerek sonsuz saadeti kazanmak isterler” (Kindî’den aktaran Çubukçu, 1972: 36-37).

Kindî’de Bireysel Erdem ve Toplumsal Erdem Adına “Mutluluk-Akıl İlişkisi”nin Önemi

Kindî’nin siyasal ve toplumsal çerçevede ele aldığı görüşlerinin temelinde ise adalet odaklı, sonsuz mutluluğa ulaşmış bireylerden oluşan bir toplum görüşünün önemli olduğu görölmektedir. Bu anlamda adil ve adaletli bir dünya anlayışını temel parametre olarak gören Kindî’nin, adaleti sosyal ve siyasal düşüncelerinde ön plana çıkartarak, onu zaman zaman “*itidâl*” yerine kullanmış olması, onun kendisi için insanların itidâli, başkalarının üzerinde ise adalet kavramını kullanması gerektiği noktasındaki yaklaşımından

kaynaklıdır. Çünkü ona göre, bu adalet anlayışı insanların buldukları komundan, işgal ettikleri dünyadaki yere göre değişim gösterebilecek nitelikte bir kavram olarak ortaya konulmuştur. Ancak ona göre yine temel belirleyici insandır ve insan olmalıdır. Bu noktada Kaya’ya göre, “ ... filozofun insanı ve toplumları antropolojik açıdan bu şekilde değerlendirmesi, çağına göre, gerçekten ileri bir aşama sayılabilir”. Yine Kaya’ya göre, Kindî bu şekilde ele aldığı ahlak anlayışını bir “mutluluk” anlayışı için değerlendirmiş ve bu çerçevede ahlaki sağlayacak varlık olarak insan ve toplumu görmüş, ahlaki bir varlık olarak insanın sağlanması gerektiği mutluluğun başka yerlerde ve özellikle tabiatta aranmaması gerektiğini ifade etmiştir (Kaya, 2014: 52-53).

Bu konuya ilişkin olarak mutluluk-akıl ilişkisini analize girişen Kindî şöyle demiştir:

... Mutluluğa karşı düşkün olunmalı, mutsuzluktan da kendimizi korumalıyız. Şöyle ki; arzuladığımız ve sevdiğimiz şeyler bizim yapımıza uygun olmalı, elimizden gidene üzülmemeli ve bize uygun olmayan duyuşsal varlıkları istememeliyiz. Aklın uygun gördüğü şeylerden insanların yararlandığını gördüğümüz zaman ondan yeterince ve en güzel şekilde yararlanmalıyız. Bununla, belirlenmiş süre içinde kişinin kendi varlığını sürdürmesi ve verimli kılması için gerekli olan şeye ızdırabını giderip onu rahata kavuşturacak miktarı kastediyorum. Görüp dokunmadan önce, sahip olduğumuz şeylerin hayaliyle avunmamalıyız (Kindî, 2014e: 296).

Mutluluk-akıl ilişkisinin, yönetsel ve toplumsal bazda insana has bir durum olduğu noktasında kesin bir inancı olan Kindî, insanların hem diğer varlıklardan üstün olması, hem de bir organizasyonun üyesi olmasına rağmen kendisine ilişkin bazı akli hareketler noktasında noksanlık göstermesine ilişkin olarak şunları söylemiştir:

... İnsandan başka tüm canlılar, kendilerini inciten bir şey olmadıkça güven içinde bir hayat sürerler. Fakat insanın öteki canlılara egemen olmasını ve onları yönetmesini sağlayan değeri arttıkça kendisini yönetmeyi becerememesi yok mu, işte bu akılsızlık belirtisidir. O halde akılsız duruma düşmekten utanç duymalıyız. İnsanın düşünme ve ayırt etme gücü geliştikçe hayatını sürdürmek ve iyileştirmek için hiç de gerekli olmayan pek çok şey edinmek ister; çeşit çeşit yemekler, hayvan ve öteki göz alıcı varlıklar, görüp zevk aldığı süslemeler; aynı şekilde kendisini gerçek yararından alıkoyan ve huzurunu bozan güzel sesler, hoş kokular ki, bunların hepsinin elde edilmesi tasaya, kaybı acıya, ulaşıl-maması da tahassüre yol açar. Çünkü yitirilen her şeye gelen musibet, elde edilemeyen her şeyin yol açtığı bir hasret ve üzüntü, yok olup giden her şeyi görüp gözleminin sebep olduğu bir hüzün ve sıkıntı, her güvenliğin sonunda bir korku vardır. Zira korkan kimsenin kafası meşgul, kalbi de huzursuzdur. Bu yüzden diyoruz ki, dışardan gereksiz şeylerle kendini oyalayanın ebedî hayatı yıkılır, fânî dünyada yaşantısı stresle geçer, hastalıkları artar ve acıları dinmez (Kindî, 2014e: 306).

Aklı kullanmamayı bu şekilde sıkıntılı gören Kindî'ye göre, "... akıl, her şeyi yerli yerine koyar; akıldan yoksun olan ise şeyleri yerli yerine koyamayıp onların olması gerekenin tersi bir durumda bulduklarını zanneder". Aklı kullandığımızda kendimiz adına bazı kazanımları fark edeceğimizi söyleyen Kindî, bu konuda şunları zikretmiştir.

... (akıl kullanılır ise) üzücü şeylerin musibet karakterini, zihnimiz, nimet karakterine dönüştürür. Böylece başımıza gelen her musibet bizim için bir nimet olur ... O halde bize göre musibet gelen her duyuşsal kazanımın azaltılması bir nimettir. Bundan dolayı diyoruz ki, kendi dışındaki varlıkları edinmeyen kimse, kralları köleleştiren güce, bütün kötülüklerin ve acıların kaynağı olan öfke ve şehvet gücüne hâkim olur ... Değerli kardeş! Bu öğütleri kendin için birer değişmez örnek bilersen üzüntünün kötülüklerinden kendini kurtarır ve bu sayede en değerli olan ebediyet yurduna ve iyi kimselerin bulunduğu yere kavuşursun ... Her ne kadar amaca ulaşmanın yolları çok, hatta sonsuz denecek kadar fazlaysa da istenilen elde edilince son amaca ulaşılmış olur (Kindî, 2014e: 311-312).

Sonuç

"Felsefeyi inkar eden hakikati inkar etmiş olur" ve "felsefe, bütün diğer ilimlerin sebebidir ve görünmeyeni bilmenin yegane yolu felsefedir" biçimindeki sözleri ile varlık ve eşyanın hakikat, mahiyet ve sebeplerinin akıl yürütme ile idrak edilebileceğini savlayarak akıl ve felsefe üzerinden anlaşılması mümkün bir din anlayışını teorik ve pratik felsefe anlayışında pek çok değerli çalışmasında ortaya koyan Kindî'nin bilgi, varlık, ahlak, siyaset felsefesi, İslam düşüncesinde özgün ve özgür bir felsefe geleneğinin oluşumunda önemli kilometre taşlarından. Hakikat arayışında özellikle akli ön plana alan, yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasi meselelerinde akli rehber edinerek çözümler üreten ve olan her şeyin sebebini bir illiyete bağlayan Kindî felsefesinden, günümüz toplumsal ve siyasi meselelere çözüm arayışında mantık, zihniyet ve yöntem bakımından yararlanılacak önemli ip uçları bulunmaktadır.

İslam düşüncesinde nakli ve zahiri önceleyen geleneğin ağır bastığı düşünülendiğinde, akıl ve illet-i gai (amaçsal sebep) üzerinden gerçekliğin dünyasını okuyan, anlayan, aşmak isteyen ve bunun sürekli akletmekle imkan dahiline gireceğini idrak eden Kindî felsefesinde, Müslümanların donuk, statik ve durağan düşünce biçimini aşarak dinamik, devingen ve devrimci bir zihniyet dünyasına adım atmalarında çok önemli işaretler vardır.

Kaynakça

- ADAMSON, Peter & Taylor, Richard (2008). *İslam Felsefesine Giriş*, Çev. M. Cüneyt İstanbul: Küre Yayınları.
- BRAGUE, Rémi (2003) “İslam ‘Müslüman Siyaset Felsefesi’”, Çev. İsmail Yerguz, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, Edit. Philippe Raynaud- Stéphane Rials, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CORBİN, Henry (1986), *İslâm Felsefesi Tarihi ‘Başlangıçtan İbn Rüşd’ün Ölümüne Kadar 1198’*, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Ağâh, İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972).
- DE BOER, T. J. (2001). *İslam’da Felsefe Tarihi*, Çev. Yaşar Kutluay, İstanbul: Anka Yayınları.
- DE LİBERA, Alain (2005). *Ortaçağ Felsefesi*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- FAHRİ, Macit, (1992). *İslam Felsefesi Tarihi*, Çev. Kasım Turhan, İstanbul: İklim Yayınları.
- GİLSON, Etienne (2007). *Ortaçağ’da Felsefe*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: Kabalca Yayınları.
- KAYA, Mahmut (2014). “Kindî ve Felsefesi”, Kindî ‘Felsefi Risâleler’, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları
- KİNDİ (2014a). “Taripler Üzerine”, *Felsefi Risâleler*, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 178-189.
- KİNDİ (2014b). “Oluş ve Bozuluşun Etkin Sebebi Üzerine”, *Felsefi Risâleler*, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 208-227.
- KİNDİ (2014c). “Akıl Üzerine”, *Felsefi Risâleler*, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, (İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 264-267.
- KİNDİ (2014d). “Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine”, *Felsefi Risâleler*, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 268-285.
- KİNDİ (2014e) “Üzüntüyü Yenmenin Çareleri”, *Felsefi Risâleler*, Çev. ve Edit. Mahmut Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 295-312.
- RAŞİT, Rüşti (2005). *Klasik Avrupalı Modernitenin İcadı*, Edit. Bekir S. Gür, (Ankara: Kadim Yayınları.
- ŞULUL, Cevher (2011). *İbn Rüşd’ün Siyaset Felsefesi ‘Eflatun’un Devlet’i ve İbn Rüşd’ün Yorumu’*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- UYVAL, Enver (2012). “İlk İslam Filozofu: Kindî”, Edit. Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi I*, Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 99-119.
- YAZICI, Eyüp Bekir (2012). “İslam Düşüncesinde Felsefi Akımlar”, Edit. Bayram Ali Çetinkaya, *İslam Felsefesi Tarihi I*, Ankara: Grafiker Yayınları, ss. 77-95.